

GOMBÍKY S TEPANOU VÝZDOBOU

HANA CHORVÁTOVÁ

Úvod do problematiky

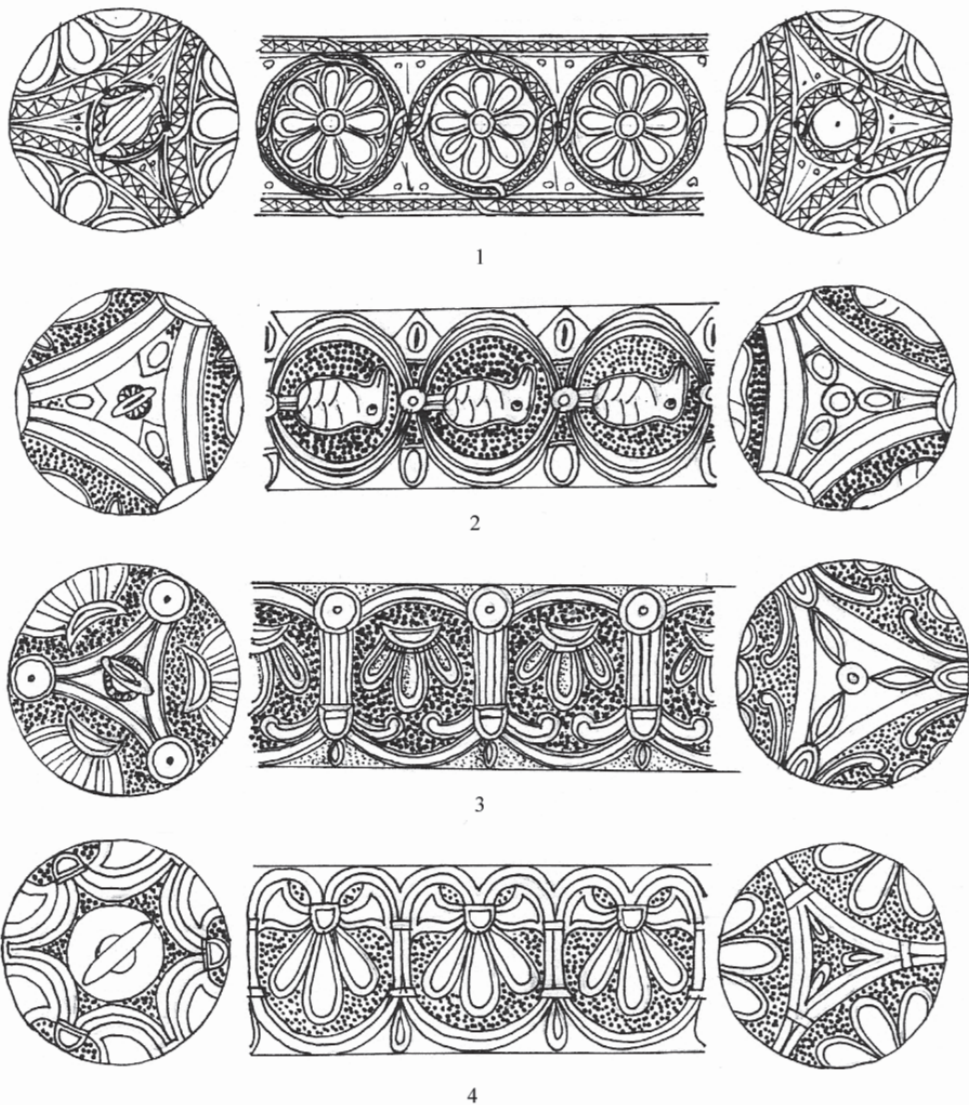
V hmotnej kultúre našich predkov sa vyskytuje výrazný druh šperku z kovu alebo zo skla, ktoré sú súčasnej vede nazývané *gombíky*.¹ Pri výrobe kovových gombíkov šperkárski majstri používali všetky dostupné kovy – zlato, striebro, bronz, meď a olovo – a na výzdobu najrôznejšie známe šperkárske techniky ako granulácia, filigrán, intarzia, pozlacovanie a pod. Spomedzi kovových gombíkov vystupuje výrazne do popredia skupina odlišujúca sa od ostatných nielen početnosťou, ale najmä svojou technikou výroby a výzdoby. Gombíky boli zhotovované vytepaním z tenkého medeného alebo strieborného plechu (sú aj z bronzu) do drevenej formy alebo formy zo živice (smoly) a zdobené puncovaním špeciálnymi nástrojmi – puncami. Najviac exemplárov pochádza z pohrebísk na južnej Morave z lokalít ako je Staré Město, Břeclav-Pohansko, Mikulčice. Pomerne bohatá kolekcia tepaných gombíkov pochádza z územia Čiech (Pražský hrad, Kolín, Korišim, Kačice, Budeč-Zákolany, Levý Hradec-Žalov) a ojedinele sa objavujú i na lokalitách juhozápadného Slovenska (Bratislava, Nitra, Ducové, Mudroňovo, Biňa, Borovce). Mimo spomínaného územia bývalého Československa sú gombíky s tepanou výzdobou známe z územia Maďarska (Pataky 1939), Bavorska (Stroh 1954, 9), Slovinska (Korošec 1950, 92) a Bosny a Hercegoviny (Žeravica 1985/1986, tab. IV:2).

Niekoľko nových nálezov mincí (Hunka 2007) a zverejnenie dosiaľ nepublikovaných materiálov otvárajú nové otázky ohľadne datovania a pôvodu tepaných gombíkov. V predkladanom príspevku sa pokúsime zhrnúť doterajšie znalosti o tepaných gombíkoch a predstaviť nové úvahy k ich chronológii a pôvodu.

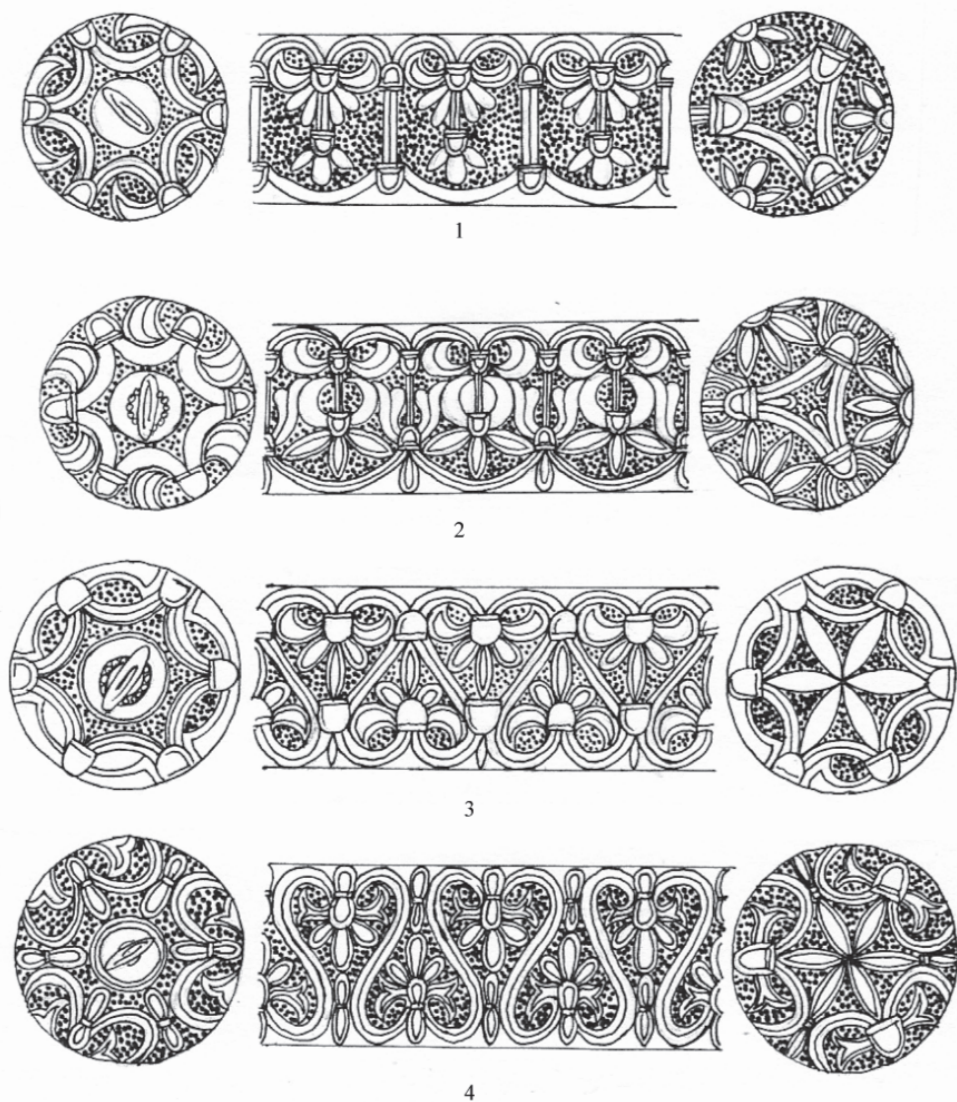
Prehľad doterajších názorov na datovanie a pôvod gombíkov s tepanou výzdobou

Gombíky s tepanou výzdobou už takmer celé storočie vzbudzujú pozornosť bádateľov, ktorí sa snažia nájsť odpoveď na otázku, kedy po prvýkrát sa objavujú tepané gombíky v hmotnej kultúre Slovanov na území Čiech, Moravy a Slovenska. Názory archeológov na datovanie tepaných gombíkov sa v priebehu storočia prirodzene menili s pribúdaním ďalších nálezov a poznatkov vyplývajúcich z nich. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli podrobnejšie sa zaoberať vývojom názorov bádateľov na chronológiu tepaných gombíkov.

Keďže pred druhou svetovou vojnou boli tepané gombíky známe z nálezov spolu s arabskými mincami z 10. storočia (Hampel 1902, 303) a staromaďarskými nálezmi (Pataky 1939, 200), bádatelia ich datovali predovšetkým do 10. až 11. storočia (Hampel 1902, 303–305; Hampel 1905, 666; Schráníl 1925, 188; 1928, Pataky 1939, 207, 208). Výnimkou bol len L. Niederle, ktorý ich datoval už do 9. storočia (Niederle 1930, 81). Výskumy po druhej svetovej vojne priniesli nové nálezy a nálezové okolnosti, ktoré poskytli bádate-

Obr. 1 Výzdobné motívy tepaných gombíkov: 1 – motív rozety: Staré Město „Na valách“ hrob č. 282/49; 2 – motív vtáka: Staré Město „Na valách“, hrob č. 129/49; 3, 4 – motív jednoduchéj palmety: Staré Město „Na valách“, hroby č. 133/51, 134/49 (podľa Hrubý 1955a)

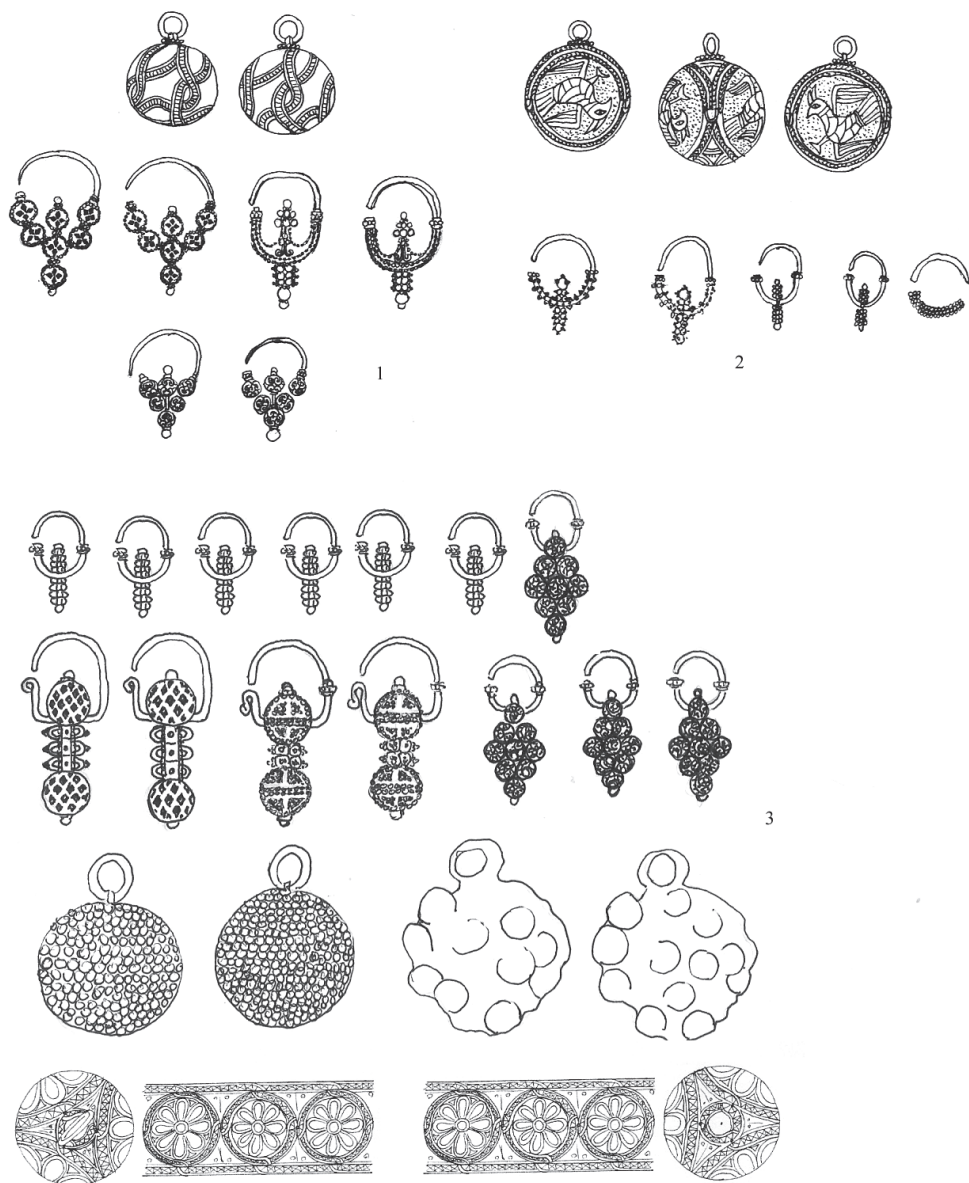

Obr. 2 Výzdobné motívy tepaných gombíkov: 1, 2 – motív zdvojenej palmy: Staré Město „Na valách“, hrob č. 178/50, hrob č. 261/49; 3, 4 – motív palmy v srdcovitom meandri: Staré Město „Na valách“, hrob č. 35/50, hrob č. 251/49 (podľa Hrubý 1955a)

lom ďalšie impulzy pre riešenie otázok chronológie tepaných gombíkov. Prvým takýmto podnetom bol nález hrobu č.134/49 pod základmi kostola na pohrebisku v Starom Měste „Na valách“, v ktorom boli nájdené dva medené pozlátené gombíky s motívom palmety (Hrubý 1955a, tab. 60: 6,7). Do diskusie o ich datovaní zasiahol J. Cibulka. Ako historik umenia sa sústredil na rozbor ich výzdobného motívu, ktorý považoval za byzantský a na jeho základe datoval gombíky do prvej polovice 9. storočia (Cibulka 1950, 15 citované podľa Hrubý 1955a, 210). V päťdesiatych rokoch minulého storočia sa k tomuto datovaniu priklonili J. Eisner (1956, 188) a J. Sláma (1957, 262). Moravskí archeológovia s uvedeným datovaním nesúhlasili a výskyt gombíkov ohraničili koncom 9. a prvou polovicou 10. storočia. Pri datovaní sa opierali o ich spoločný výskyt s arabskými mincami z 10. storočia, esovitými záušnicami a denármi z pohrebiska Předmostí pri Přerove² a nálezmi s úlomkami malty v hrobových celkoch s gombíkmi v Starom Měste „Na valách“ (Hrubý 1955a, 210, 211; 1955b, 284; Poulík 1948, 56; 1955, 332; 1957, 298). K tomuto datovaniu sa priklonil v šesťdesiatych rokoch aj B. Dostál (1966, 63). V nasledujúcich rokoch sa objavili štúdie posúvajúce datovanie tepaných gombíkov do skoršieho obdobia. J. Bureš opäť na podklade rozboru motívov na tepaných gombíkoch zo Skalice a Starého Města „Na valách“ a porovnaním príbuzných motívov na kovani z Tučianskej Blatnice a na avarských kovaniach vyslovil domnienku, že gombíky sa začínajú objavovať už v prvej štvrtine 9. storočia (Bureš 1964, 46–47). Na umeleckú príbuznosť výzdobných motívov na neskoroavarských kovaniach a tepaných gombíkov poukázal Z. Klanica a nevytlúčil možnosť ich skoršieho datovania, a to už do druhej polovice 8. storočia (Klanica 1970, 444).³

Úvahy o počiatkoch výskytu tepaných gombíkov už v prvej polovici 9. storočia sa presadzovali veľmi pomaly a výraznou mierou ich podporil J. Poulík v súvislosti vymedzením blatnicko-mikulčického horizontu na základe bronzových ostrôh z hrobu č. 44 pri druhom mikulčickom kostole a z hrobu č. 50 pri šiestom mikulčickom kostole (1957, 296; 1963, 43–44). K tomuto horizontu neskôr priradil pár tepaných gombíkov z hrobu č. 44 pri druhom mikulčickom kostole a vyslovil názor, že gombíky boli vyrobené už v prvej štvrtine 9. storočia (Poulík 1975, 63; 1985, 31).⁴

Záveru J. Poulíka o datovaní tepaných gombíkov z hrobu č. 44 a ich priradení k tzv. blatnicko-mikulčickým pamiatkam neskôr prijal B. Dostál (1990, 40). Zhodne so Z. Klanicom poukázal na príbuznosť techniky výzdoby na tepaných gombíkov (ornament palmety a arkád na puncovanom pozadí), ktorá bola použitá i na neskoroavarských kovaniach a na nádobách z nagyszentmiklószského pokladu. B. Dostál sa priklonil k názoru K. Bendu (1963, 55), že technika puncovania v širšom podunajskom prostredí bola prítomná už od druhej polovice 8. storočia a po celé 9. storočie. Zhodne so Z. Klanicom a J. Poulíkom považoval za dôležité, že nálezy tepaných gombíkov sa vyskytujú v hroboch s ozdobami blatnicko-mikulčického štýlu v Mikulčiciach a na základe týchto skutočností predpokladal výskyt tepaných gombíkov v staršom období v prvej polovici 9. storočia (Dostál 1990, 40). Rovnako i T. Štefanovičová predpokladala výskyt tepaných gombíkov s geometrickým vzorom už v prvej polovici 9. storočia (Štefanovičová a kol. 1993, 301). V priebehu 90-tych rokov sa uvedený názor prehĺbil. E. Pavlovičová na základe analýzy hrobov, v ktorých sa objavili tepané gombíky spolu s ostrohami, dospela k obdobným záverom ako Z. Klanica, B. Dostál i J. Poulík. Nevytlúčila datovanie tepaných gombíkov do obdobia pred prvou polovicou 9. storočia (Pavlovičová 1996, 106). Výskyt tepaných gombíkov v prvej polovici 9. storočia nevytlučuje ani L. Galuška, zároveň však pripomína, že zatiaľ nie je možné posunúť počiatky výroby tepaných gombíkov už k roku 800 (Galuška

Obr. 3 Vybrané hrobové celky s tepanými gombíky a náušnicami: 1 – Břeclav-Pohansko, hrob č. 99;
 2 – Břeclav-Pohansko, hrob č. 38; 3 – Staré Město „Na valách“, hrob č. 282/49
 (podľa Hrubý 1955a; Dostál 1966; Kalousek 1971)

1996, 100).

Z prehľadu prác je zrejmá názorová zhoda českých a slovenských archeológov na možnosť skoršieho datovania počiatkov tepaných gombíkov do staršieho obdobia prvej polovice 9. storočia, pričom B. Dostál a Z. Klanica nevyhlásili úplne ani ich výskyt už v druhej polovici 8. storočia. Maďarský archeológ K. Mesterházy, ktorý nesúhlasí s datovaním tepaných gombíkov už na počiatok 9. storočia, predpokladá ich výrobu až okolo roku 840 a najväčší rozkvet ich výroby v čase panovania Rastislava (Mesterházy 1999, 234, 243).

Charakteristika a typológia tepaných gombíkov

Materiál, motívy výzdoby, veľkosť

Súbor tepaných gombíkov je veľmi rozsiahly, čo poskytuje dostatočný priestor na porovnanie niekoľkých prvkov na tepaných gombíkov, ako je materiál, výzdoba a veľkosť. Analýza priniesla niekoľko drobných zistení, ktoré je možné zhrnúť nasledovne. Najrozšírenejšou skupinou tepaných gombíkov sú pozlátené gombíky,⁵ ďalšou sú strieborné tepané gombíky a ojedinele sa objavili i zlaté tepané gombíky. Motívy výzdoby sú oveľa rozmanitejšie, zároveň však možno konštatovať, že každý jeden pár tepaných gombíkov je originálny. Najčastejšie sa objavuje motív rastlinný (palmeta, rozeta), zoomorfný (vták, pes, ryby a baránok) a pletencový. Motív palmy sa vyskytuje v troch variantoch: a) jednoduchá palmeta v poliach oddelených arkádami, b) zdvojená palmeta v poliach oddelených arkádami, c) palmeta v srdcovitom meandri.

Rozmery gombíkov s tepanou výzdobou sa pohybujú približne od 1,4 až 3,3 cm (výška gombíka) a 2,0 až 3,7 cm (šírka gombíka). Analýza čiastočne preukázala závislosť výzdobného motívu na veľkosti gombíkov. Gombíky s motívom jednoduchej palmy v poliach oddelených arkádami dosahovali spravidla menších rozmerov. Motív zdvojenej palmy a palmy v srdcovitom meandri sa objavovali na exemplároch väčších rozmerov.

Pozlátené gombíky

V skupine pozlátených gombíkov sa objavujú všetky doteraz známe motívy výzdoby. Najčastejšie objavujúcim sa motívom je palmeta, okrem nej sa na pozlátených gombíkoch vyskytli motívy: zoomorfné, pletencové a rozetové. Gombíky s motívom palmy tvoria najpočetnejšiu a zároveň najrôznorodnejšiu skupinu. Palmeta sa na gombíkoch objavuje v troch rôznych variantoch: a) jednoduchá palmeta v poliach oddelených arkádami, b) zdvojená palmeta v poliach oddelených arkádami, c) palmeta v srdcovitom meandri. Pri jednotlivých variantoch palmiet možno sledovať i rozdiely v celkovej kompozícii výzdoby gombíka. Gombíky s motívom jednoduchej palmy v poliach oddelených arkádami vytvárajú v spodnej časti vzor trojuholníka s bodkou (napríklad gombíky zo Starého Města Na valách, hrob č. 133/51) alebo tromi kvapkovitými motívmi (napríklad: gombíky zo Starého Města Na valách, hroby č.: 25/48, 134/49, 261/49; Břeclav-Pohansko hroby č.: 158, 205, 230 atď.). Podobný motív trojuholníka s bodkou alebo troma kvapkami v spodnej časti sa objavuje i na gombíkoch s motívom zdvojenej palmy (napríklad: Staré Město poloha „Na valách“, hroby č. 261/49, 178/50; Břeclav-Pohansko, hrob č.: 197, 127; Žalov, hrob č. 52). Na gombíkoch s motívom jednoduchej palmy sa objavujú aj rozdiely v kompozícii výzdoby v hornej časti gombíky. Pri niektorých exemplároch sa v hornej časti okolo závesného uška objavuje motív trojuholníka, rovnako ako v dolnej časti (napríklad: Staré Město „Na valách“ hrob č. 25/48, 133/51, 251/49. V ostatných prí-

padoch sa v týchto miestach objavuje motív šesťcípej hviezdice (napríklad: Staré Město „Na valách“: 134/49, 261/49; Břeclav-Pohansko, hroby č.: 158, 205, 230, 342, tab. 13). Gombíky s motívom výzdoby s palmetou v srdcovitom meandri majú odlišnú celkovú výzdobnú kompozíciu. V hornej časti gombíka je výzdoba vo forme šesťcípej rozety podobne ako na niektorých gombíkoch s motívom jednoduchej palmety (napríklad Břeclav-Pohansko, hrob č. 9, 360, Staré Město „Na valách“ 35/50, 80/50, Mikulčice: 44/II.). Motív rozety sa zatiaľ objavil len na dvoch lokalitách v Starom Městě „Na valách“ v hrobe č. 282/49 a v Čechách v Libochovičkách, z kostrového hrobu objaveného v roku 1847 (Sláma 1977, 69).

Na tepaných pozlátených gombíkoch sa objavili aj obrazy rôznych živočíchov – pes, ryby (Poullík 1967, 132, 149), avšak najčastejšie sa objavoval motív vtáka. Exempláre tepaných gombíkov s motívom vtáka sú známe z lokalít Staré Město „Na valách“ (hroby č. 129/49 a 251/49), z Břeclavi - Pohanska (hroby č. 38 a č. 136, z územia Čiech, z lokalít Kačice a Zákolany (Sláma 1977, 47, 177). Ďalšie exempláre s motívom vtáčika sa uvádzajú z hrobu č. 714 z Mikulčíc (Poullík 1985, obr. 11). Na všetkých moravských gombíkoch s týmto motívom sa vyskytujú podobné výzdobné prvky. Vtáky sú umiestnené v kruhovitých medailónoch, ktoré sú zdobené rôznymi ornamentmi, ako napríklad diamantovaním alebo motívom rybej kosti (Anoškinová 1995, 126–127).

Pletenec

Motív pletenca sa na gombíkoch objavil na niekoľkých exemplároch na pohrebiskách Staré Město Na valách (hrob č. 2/57), na Břeclavi-Pohansku (hrob č. 141), Mikulčice pri druhom kostole (hroby č. 133 a 275), tiež pri šiestom kostole (hroby č. 42 a 178) a na pohrebisku na Bratislavskom hrade (hroby č. 174 a 177). Z územia Čiech sú známe tepané gombíky s motívom pletenca známe zo Smíchova, Žalova a Bubence.⁶ S určitými výhradami k motívom pletenca možno zaradiť aj ojedinelý motív slučiek, ktorý sa objavil zatiaľ na exemplároch (avšak vždy v inom prevedení) z hrobu č. 129/62 z pohrebiska Uherského Hradiště-Sady, z hrobu č. 129 z pohrebiska v Starej Kouřimi a pri dvanástom kostole v Mikulčiciach, hrob 1526. Posledne menované gombíky sú výrazne menších rozmerov ako gombíky s ostatnými motívmi.

Strieborné gombíky s tepanou výzdobou

Strieborné gombíky tvoria pomerne početnú skupinu. Objavujú sa takmer na všetkých známych lokalitách južnej Moravy (Na valách, Špitálky, Rajhradice) a známe sú i z územia Čiech (Stará Kouřim). Na týchto exemplároch je známy doposiaľ výlučne motív palmety vo všetkých troch variantoch. Novým prvkom sú motívy dvoch kvapiiek (hrob č. 106b z pohrebiska v Starej Kouřimi). Iné motívy ako zoomorfný motív alebo pletenec, známe zo skupiny pozlátených gombíkov, sa zatiaľ neobjavili.

Zlaté tepané gombíky

Zlaté tepané gombíky doposiaľ nie sú dostatočne publikované. Plne publikované sú len exempláre z hrobu č. 18 zo Starého Města „Špitálky“ (Poullík 1955, 322). Ostatné exempláre, ktoré sú uvádzané v literatúre z pohrebiska pri trojlodnej bazilike zatiaľ nie sú zverejnené.⁷ Na vyobrazených zlatých tepaných gombíkoch sa objavil motív palmety (jednoduchá palmeta v poliach oddelených arkádami a zdvojená palmeta v poliach oddelených arkádami).

Analýza a vyhodnotenie

Doterajšie práce sa pri vyhodnocovaní chronológie tepaných gombíkov opierali výlučne o hroby s ostrohami, čo predstavuje v súčasnosti 11 hrobových celkov (sú to hrobové celky z lokalít: Staré Město „Na valách“ hrob č. 261/49; Mikulčice pri druhom kostole hrob č. 44, Mikulčice pri šiestom kostole hroby č.: 43, 51, 70, Břeclav-Pohansko hroby č. 205, 225, 230, 269 a 329 a kolínsky hrob (Lutovský 1994), z hrobu 50/50 s ostrohami typu IB podľa Hrubého je známy zlatý tekvicový gombík).

Obr. 4 Vybrané hrobové celky s tepanými gombíkmi a náušnicami: 1 – Staré Město „Na valách“, hrob č. 298/49; 2 – Staré Město „Na valách“, hrob č. 299/49; 3 – Stará Kouřim, hrob č. 110 – část nálezov (podľa Hrubý 1955a; Dostál 1966; Šolle 1966; Kalousek 1971)

Tepané gombíky sa vyskytujú v hrobch predovšetkým s ďalšími druhmi šperku, a to s náušnicami a ďalšími typmi gombíkov, čo tvorí takmer štyridsiatku hrobov.⁸ Zatiaľ najdôležitejšími lokalitami pre poznanie vývoja tepaných gombíkov sú v súčasnosti pohrebisko zo Starého Města „Na valách“ s 12 hrobovými celkami (hroby č.: 5/48, 15/48, 24/48, 25/48, 129/49, 251/49, 282/49, 298/49, 299/49, 132-133/51, 323/49, 154/50 a 178/50) a z Břeclavi-Pohanska s 10 hrobovými celkami (hroby č.: 9, 38, 99, 127, 135, 136, 158, 197, 256 a 342).

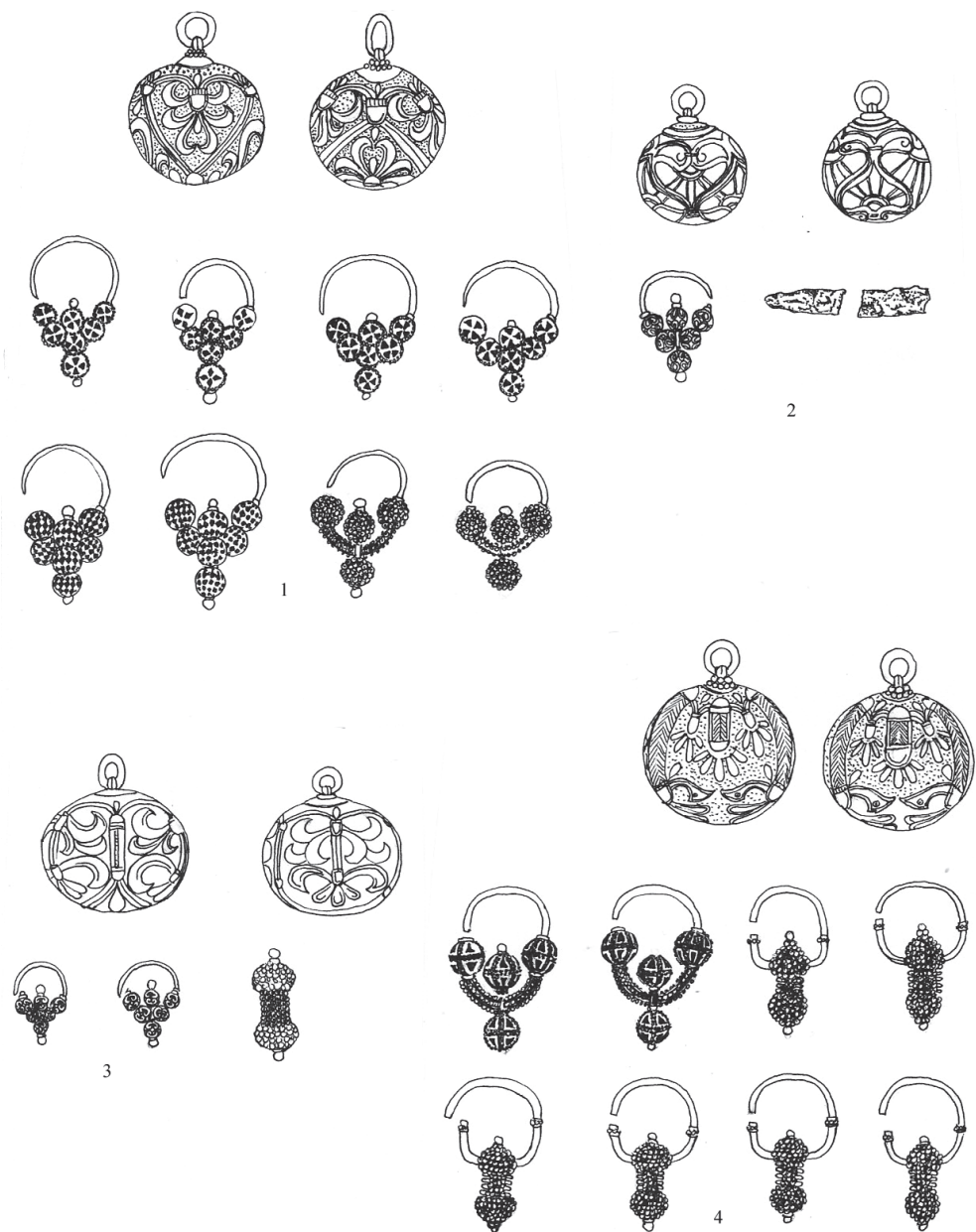
Porovnanie jednotlivých hrobových celkov so šperkom z uvádzaných pohrebísk prinieslo zaujímavé poznatky. Preukázali sa nielen vzájomné kombinácie niektorých typov náušnic s tepanými gombíkmi, ale zároveň sa potvrdil i jav, že niektoré typy náušnic sa s tepanými gombíkmi vylučujú. Tepané gombíky sa zatiaľ neobjavili v hrobových celkoch s náušnicami zdobenými na hornom oblúku (Dostál 1966, obr.: 8: 29–34) a s náušnicami s vnútornou lunicou (Dostál 1966, obr. 10:18, 19), čo má podstatný význam pre poznanie relatívnej chronológie tepaných gombíkov. Tieto náušnice možno na základe doterajších poznatkov považovať za jedny z najstarších typov byzantsko-orientálnych náušnic, ktoré sa začali objavovať na tzv. veľkomoravských pohrebiskách (Ungerma 2005, 714–715; Chorvátová 2007, 85). Tepané gombíky v hrobových celkoch sa vyskytovali s hroziakovými náušnicami s jednoduchým alebo s ostňovitým hroziakom (Staré Město „Na valách“, hrob č. 52/48, 282/49, 298/49, 323/49; Břeclav-Pohansko, hrob č. 38, 99, 136, 342), s tzv. stĺpcekovými náušnicami (Staré Město „Na valách“, hroby č.: 282/49, 299/49) a najčastejšie sa objavovali v kombináciách s košíčkovými a bubienkovými náušnicami (Staré Město „Na valách“, hroby č. 282/49, 323/49, 5/48 a ďalšie; Břeclav-Pohansko, hroby č.: 99, 135, 158). Doterajšie znalosti naznačujú, že náušnice s ostňovitým hroziakom sa začínajú objavovať na tzv. veľkomoravských pohrebiskách v približne rovnakom čase ako náušnice zdobené na hornom oblúku. Toto poznanie vychádza so spoločného výskytu oboch typov náušnic v hrobových celkoch. (napríklad Uherské Hradiště – Sady, hrob č. 86/60; Staré Město „Špitálky“, hrob č. 2; Břeclav-Pohansko, hrob č. 178). Z pohrebiska Staré Město „Na valách“ síce nie je známy celok v uvedenej kombinácii, ale náušnice s ostňovitým hroziakom sa objavovali v hrobch (hroby č. 239/49, 40/51, 97/51), ktoré boli prevrstvené mladšími hrobmi, čiže je možné uvažovať o ich uložení v staršom horizonte pochovávaní. Je veľmi pravdepodobné, že v rovnakom časovom horizonte sa objavujú i tzv. stĺpcekové náušnice, ktoré sa dokonca vyskytli aj v hrobch spolu s náušnicami s ostňovitým hroziakom (napríklad Břeclav-Pohansko, hroby č.: 63, 68). Prítomnosť tepaných gombíkov v hrobových celkoch naznačuje zmenu, ktorá sa prejavuje i zmenou v kolekciách náušnic. Spolu s tepanými gombíkmi sa začínajú objavovať niektoré varianty košíčkových a bubienkových náušnic. Toto zistenie bolo podnetom pre vymedzenie stredného horizontu (pracovne označeného ako B) byzantsko-orientálneho šperku. Analýza hrobov so šperkami ukázala, že i košíčkové náušnice sa začali objavovať oveľa skôr, než sa predpokladalo a hneď v rôznych podobách, a to ako náušnice so strapcom pozostávajúcím z deviatich košíkov a tiež v obdobných formách ako bubienkové náušnice so 6- a 7- košíkmi (Chorvátová 2007, 86–87). Aj pri niektorých exemplároch bubienkových náušnic je možné uvažovať o ich výskyte a uložení do zeme na tzv. veľkomoravských pohrebiskách už v staršom období pochovávaní, čoho dokladom sú napríklad hroby č. 268/49, 299/49 a 132-133/51 so štvorbubienkovými náušnicami, prípadne hroby s bubienkovými náušnicami zdobenými bubienkami i na hornom oblúku (hrob č. 505 pri trojlodnej bazilike v Mikulčiciach; Špitálky hrob č. 2 alebo Uherské Hradiště-

Sady, hrob č. 209/59). Doterajšie poznatky naznačujú, že v mladšom období prevládali predovšetkým rôzne formy bubienkových náušnic najmä však so 6- až 7- bubienkami, absentuje však variant bubienkových náušnic, na ktorom bubienky zdobia aj horný oblúk náušnice.

Analýza hrobových celkov z oboch pohrebísk preukázala výraznú podobnosť kolekcií šperkov v ženských hrobov nielen na pohrebiskách v Starom Měste a Břeclavi-Pohansku ale i na ďalších pohrebiskách. Z pohrebiska v Starej Kouřimi sú známe hroby s analogickým inventárom ako z moravských pohrebísk. V hroboch č. 110 a 129 sa vyskytli s tepanými gombíkmi náušnice s ostňovitým hroziakom. Inventár hrobu č. 129 je veľmi podobný inventáru hrobu č. 99 z Břeclavi-Pohanska (Šolle 1966). Rovnaká kombinácia šperkov je známa i z pohrebiska pri šiestom mikulčickom kostole (hrob č. 183). I z nedávno publikovaných pohrebísk Rajhrad (hrob č. 461) a Rajhradice (hrob č. 332) sú známe analogické kolekcie košíkových a bubienkových náušnic s tepanými gombíkmi, podobné ako na dvoch spomínaných pohrebiskách (Staňa 2006, obr. 38, 69).

Vďaka novým poznatkom získaných k relatívnemu vývoju náušnic môžeme sledovať i vývoj výzdobných motívov na tepaných gombíkoch. Najstaršími motívmi na tepaných gombíkoch sú pravdepodobne motív vtáčika, rozety, jednoduchej palmety, pletenca a slučky. Uvedené motívy sa vyskytli v kombinácii s náušnicami (náušnice s jednoduchým a ostňovitým hroziakom a tzv. stĺpčekové náušnice), ktoré sa začali objavovať s najstaršími typmi náušnic na veľkomoravských pohrebiskách. Motív dvojitej palmety a palmety v srdcovitom meandri sa najčastejšie vyskytoval na gombíkoch v hrobových celkoch s bubienkovými a košíkovými náušnicami. Pri týchto výzdobných motívoch sa častejšie vyskytujú exempláre zhotovované zo striebra a bez pozlátenia. Motív jednoduchej palmety pokračuje i do mladšieho obdobia. Podľa inventárov hrobov so šperkmi, ktoré je možné na pohrebisku v Starom Měste „Na valách“ bezpečne zaradiť do najmladšieho horizontu pochovania (hroby č. 66/49, 27/51, 14/48, 213/49) sa tepané gombíky nevyskytli, spolu s nimi sa vytrácajú košíkové a bubienkové náušnice.

Hrobové celky s výskytom ostrôh a tepaných gombíkov naznačený vývoj nevyvracajú, skôr ho potvrdzujú. Najčastejšie sa tepané gombíky vyskytli s ostrohami typu IA (podľa Hrubého): Břeclav-Pohansko: hrob č. 225, 329; Mikulčice pri druhom kostole hrob č. 44 a s ostrohami typu III (podľa Hrubého): Mikulčice pri šiestom kostole: hroby č. 51 a 70. Zatiaľ len v jednom prípade sa objavili s ostrohami typu IB (podľa Hrubého): Břeclav -Pohansko, hrob č. 205. Ostrohy typu IA patria k relatívne mladším ostroham, ktoré sa objavujú na veľkomoravských pohrebiskách. Potvrdzuje to niekoľko stratigrafických situácií, v ktorých hroby s ostrohami IA patria jednoznačne k relatívne mladším hrobom. Hrob č. 44 s ostrohami typu IA a III a tepaným gombíkom s palmetou v srdcovitom meandri pri druhom mikulčickom kostole ležal nad hrobom č. 74 (Poulík 1957, 271, 298). Na pohrebisku Sady pri Uherskom Hradišti-Sady hrob č. 167/59 prekrýval hrob č. 175/59, v ktorom sa objavili ostrohy typu IB (Galuška 1996a, 60, 62). Podobne i na pohrebisku v Břeclavi-Pohansku hrob č. 225 s ostrohami IA a tepanými gombíkmi porušil starší hrob č. 208 (Kalousek 1971, 135). Doteraz sa s ostrohami nevyskytli gombíky s motívom pletenca, slučky či motívom vtáka. V hroboch s ostrohami sa zatiaľ objavili len tepané gombíky s motívom jednoduchej palmety a palmety v srdcovitom meandri, teda s motívmi, ktoré aj na základe konkrétnych stratigrafických pozorovaní sa objavujú v relatívne mladších hroboch.

Obr. 5 Vybrané hrobové celky s tepanými gombíkmi a náušnicami, Břeclov-Pohansko: 1 – hrob č. 135; 2 – hrob č. 9; 3 – hrob č. 197; 4 – hrob č. 256 (podľa Kalousek 1971)

Pôvod, provenienciac a absolútne datovanie tepaných gombíkov

Názory bádateľov na pôvod tepaných gombíkov sú pomerne rôznorodé. Ich provenienciac sa hľadala v Byzancii (Cibulka 1950, 15, citované podľa Hrubý 1955a, 210) a v islamskej oblasti (Benda 1963, Bureš 1964, Klanica 1970). V. Hrubý ich považoval za výrobky domácich dielni. Pri tejto interpretácii vychádzal z rozšírenia tepaných gombíkov najmä v Čechách a na Morave, s výnimočným výskytom v Bavorsku a Slovinsku. Zdôrazňoval pri tom aj absenciu podobných nálezov v čiernomorskej oblasti, ktorú pokladal za súčasť Byzancie (Hrubý 1955a, 210–211).

Zdá sa, že historici umenia presvedčivo poukázali na orientálne umenie ako zdroj pôvodu výzdoby a motívov, ktoré sa objavujú na tepaných gombíkov. Zdôrazňujú najmä techniku vytepávania, ktorá súvisí s orientálnou toreutikou a jej reprezentantmi sú nádoby z pokladu Nagyszentmiklós. Historici umenia predpokladajú presun zlatníckej dielne na územie južnej Moravy, či západného Slovenska. Vychádzajú z nálezu smolnej podložky na vytepávanie plakiet nájdenej na Bratislavskom hrade, na ktorej je zobrazený jazdec sediaci na koni nad ležiacim porazeným protivníkom. Jej charakter je blízky známej striebornej *Plakete so sokolníkom* zo Starého Města, poloha „Špitálky” pri Uherskom Hradišti. Oba artefakty s puncovaným podkladom súvisia s neskoroavarským štýlom, ovplyvneným ranoislamskou toreutikou. S orientálnou kultúrou súvisia aj námety zobrazené na týchto plakietach. Aj rastlinná ornamentika veľkomoravských gombíkov je blízka postsasánovskému a ranoislamskému umeniu (Gerát v tlači). Ornamentika vychádza z dedičstva helenistickej kultúry, v ktorej sa miešali antické i orientálne prvky, z čoho neskôr vychádzali ako v Byzancii tak i vo Franskej ríši a vôbec všade, kde bola rozšírená Rímska ríša (za informácie ďakujem M. Vančovi). Zodpovedajú tomu výzdobné motívy, ktorých kompozícia, napríklad pri zoomorfných motívoch, sa výrazne v priebehu niekoľkých storočí nemenila (situovanie zvierata do kruhového medailónu na puncovanom pozadí) sa objavuje i na merovejských tepaných sponách a prívěskoch, ktorých pôvod výzdoby je tiež hľadaný v orientálnej oblasti (Klein-Pfeuffer 1993).

Napriek tomu, že motívy a výzdoba tepaných gombíkov sú jednoznačne orientálneho pôvodu, stále otvorenou ostáva otázka proveniencie gombíkov ako celku, v ktorom výraznú rolu podľa môjho názoru zohráva guľovitý tvar. Domnievame sa, že pri hľadaní odpovede na otázku pôvodu tepaných gombíkov je potrebné od seba oddeliť problematiku pôvodu výzdobných motívov a proveniencie predmetu vo forme guľovitého prívěsku. Tento postup v riešení predloženej otázky ovplyvňuje skutočnosť, na ktorú upozornil už V. Hrubý a súčasný stav bádania zatiaľ jeho postreh nevyvrátil. Tepané gombíky sú totiž rozšírené najmä v oblasti Čiech, Moravy a Slovenska, len ojedinele sa objavili na iných miestach (pozri úvod štúdie). Zaujímavá je i skutočnosť, že okrem tepaných gombíkov sú na tomto území veľmi obľúbené i ďalšie typy kovových gombíkov, ktoré sa objavujú už v predchádzajúcom horizonte. Objavujú sa tu tiež i sklenené gombíky, ktoré nie sú výrazne rozšírené na ďalších územiach. Ojedinele sa objavujú kovové gombíky na území Chorvátska, napríklad Trilje (Karaman 1921) a Maďarska, napríklad Abony (Hampel 1901, 252). Sklenené gombíky boli zaznamenané doteraz len v príslahlých oblastiach Rakúska (Friesinger 1971–1974, 105; Justová 1990, 185) a Maďarska (Szóke 1992, 285). Tieto zistenia umožňujú uvažovať o výraznej obľúbenosti guľovitých tvarov nielen v podobe prívěskov ale i záveskov na náušniciach, o čom svedčia rôzne varianty bubienkových a košíčkových náušnic a ktoré sa tiež sústreďujú v tých istých oblastiach ako tepané gombíky. V tejto spo-

jitosti sa ponúkajú otázky: priniesli remeselníci na územie južnej Moravy i ideu tohto guľatého šperku? Alebo táto myšlienka vznikla priamo na spomínanom území? Intenzívny výskyt gombíkov na území Čiech, Moravy a Slovenska, pričom najstaršie exempláre pochádzajú z južnej Moravy naznačuje, že tepané gombíky začali zhotovovať remeselníci z islamského kultúrneho okruhu priamo na území južnej Moravy podľa vkusu a prania miestnej elity, využíjúc pri tom svoje výzdobné motívy, ktoré prispôsobili guľovitému tvaru. Nepriamo tieto úvahy potvrdzuje i ornitologická analýza charakteristických typologických znakov zobrazených vtákov. Podrobná analýza jednotlivých vtákov vyobrazených na tepaných gombíkoch preukázala, že zobrazené boli miestne druhy vtákov ako je drop veľký, bučiak veľký, páv a orol chocholatý (Anoškinová 1995, 125–129).

Úvahy o prítomnosti obchodníkov z islamskej oblasti v priestore severne od Dunaja na prelome 8. a 9. storočia nedávno otvoril nález arabskej mince – medeného falsu bagdadskeho kalifa Hárúna-al-Rašída (786 – 809), vyrazenej okolo roku 797, z južného svahu Bratislavského hradu (Hunka 2002, 188–190; 2007, 153). Nálezy arabských mincí s razbami z konca 8. a začiatku 9. storočia z Karpatskej kotliny (Hunka 2007, 153; Teodor 1980) a zo severu Európy (Brather 1996/1997)⁹ sú pravdepodobne odrazom zintenzívnenia obchodných a kultúrnych kontaktov medzi západnou Európou a Bagdadským kalifátom za vlády Hárúna Al-Rašída a jeho súčasníka Karola Veľkého, ktorí aj navzájom udržiavali veľmi intenzívne a nadštandardné vzťahy (Charvát 1998, 27–33). V tejto súvislosti je zaujímavá i zmienka o presunoch Arabov počas vlády Leona IV. na územie vtedajšej Thrákie (Zástěrová 1992, 119). Tieto poznatky ukazujú, že koncom 8. storočia existovali rozsiahle príležitosti pre kontakty strednej Európy s islamským svetom, preto nie je možné vylúčiť, že spolu s obchodníkmi prichádzali po obchodných cestách i remeselníci-šperkári, ktorí zhotovovali šperky – tepané gombíky podľa vkusu miestneho moravského obyvateľstva.

Naznačený pôvod tepaných gombíkov – synkréza domácej myšlienky a vkusu s orientálnymi motívmi – môže pomôcť i pri objasňovaní otázky počiatkov výskytu tohto predmetu v materiálnej kultúre. Ako už bolo uvedené v časti analýzy tepané gombíky sa začínajú objavovať v predpokladanom strednom horizonte. Jednoznačne rozhodnúť o nástupe tohto horizontu je veľmi komplikované. Ojedinele sa tepané gombíky vyskytli v kombinácii s náušnicami s ostňovitým hroziakom a tzv. stĺpčekovými náušnicami z predchádzajúceho horizontu, v ktorom výrazne dominujú náušnice zdobené na hornom oblúku a lunicové náušnice. Chronologické vymedzenie počiatkov staršieho horizontu šperkov spadá pravdepodobne do posledných decénií 8. storočia (podobne i Ungerma 2005, 715). Toto časové určenie vychádza z datovania bohatého ženského hrobu z chorvátskeho Trilje mincou cisára Konštantína V. Kopronyma, ktorý obsahoval analogickú kolekciu šperkov (najmä dva páry zlatých náušnic zdobených na hornom oblúku, pár náušnic s jednoduchým hroziakom, pár zlatých gombíkov zdobených v dolnej polovici jemnou granuláciou a ďalšie šperky),¹⁰ aké poznáme i z hrobov pohrebiska v Starom Měste „Na valách“ a Uherského Hradiště-Sady. Uvedené poznatky naznačujú, že v časovom horizonte prelomu 8. a 9. storočia sa tepané gombíky stávajú súčasťou materiálnej kultúry Moravanov, čo naznačujú i poznatky z histórie (zintenzívnenie obchodných a kultúrnych kontaktov medzi západnou Európou a islamským svetom), numizmatiky (výskyt arabských mincí z konca 8. storočia v Karpatskej kotline) a dejín umenia (oblúbenosť rastlinných motívov – palmeta, akant v rozličných kultúrnych okruhoch karolinskom, avarskom, slovanskom). Najskôr boli súčasťou kolekcií šperkov žien a malých dievčat a neskôr sa začali objavovať i v hroboch mužov, najmä mladých. Hornú hranicu výskytu tepaných gombíkov nám určujú nálezy

tepaných gombíkov v hrobových celkoch s nálezmi datovaných do 10. storočia (Smetánka 1994, 106; Staščíková-Štukovská 1996, 2002). Ojedinele sú známe i nálezy tepaných gombíkov (vždy však len jeden exemplár) v hroboch so staromaďarskými nálezmi, napríklad Hevés (Pataky 1939), Petoševci-Bagruša (Žeravica 1985/1986, tab. IV:2) a Galanta (Točík 1992, 143, 144, obr. 91:18). Tieto hrobové celky poukazujú na prežívanie tepaných gombíkov aj v priebehu prvej polovice 10. storočia.

ZÁVER

V predloženej štúdií sme sa snažili riešiť otázku datovania a pôvodu tepaných gombíkov. Vzhľadom na skutočnosť, že uvedený artefakt sa objavuje predovšetkým v hroboch so šperkami, vychádzali sme pri analýze z ich inventáru. Rozbor potvrdil názory historikov umenia a niektorých archeológov, že tepané gombíky sa objavujú v hmotnej kultúre Moravanov skôr než sa predpokladalo. Ich počiatky spadajú do obdobia na prelome 8. a 9. storočia.

Ešte malý dodatok: V období svojej existencie predmety, ktoré teraz nazývame *gombíky* s veľkou pravdepodobnosťou neplnili funkciu spínadla, ako sa často v literatúre uvádza (napríklad Klanica 1970, obr.1, 4 a iné). V uvedenom období ešte neboli gombíky - spínadla známe, objavili sa až začiatkom 13. storočia (Pernoudová 2002, 165).¹¹ Z typologického hľadiska by bolo preto lepšie používať názov *gombíkovité prívesky*, ktorý by odrážal tak tradíciu používania pojmu v odbornej literatúre ako aj pôvodnú funkciu tohto šperku ako prívesku.

POZNÁMKY

- ¹ V predkladanej štúdií nadväzujeme na poznatky získané podrobnou analýzou hrobov so šperkami a ostrohami na pohrebisku v Starém Měste „Na valách“ a zároveň aj na výsledky rozboru inventára hrobov so šperkami z doteraz publikovaných tzv. veľkomoravských pohrebísk (2004, 2007).
- ² Pohrebisko v Předmostí u Přerova dlho ovplyvňovalo moravských archeológov pri datovaní šperku i gombíkov do neskoršieho obdobia. Pritom J. Eisner už v roku 1956 upozorňoval, že tu pravdepodobne došlo k zmiešaniam nálezov z dvoch časovo odlišných pohrebísk (Eisner 1956, 188), ale až začiatkom 90-tych rokov moravskí archeológovia akceptovali túto skutočnosť (Dostál 1990, 40).
- ³ Na umeleckú príbuznosť motívov na avarských kovaniach a tepaných gombíkov nedávno opäť poukázala N. Profantová (1996, 26–36, plate 1–5).
- ⁴ Skutočnosť, že hrob č. 44 pri druhom mikulčickom kostole, ktorého inventár sa stal z jedným z pilierov pre vymedzenie blatnicko-mikulčického horizontu, patrí k mladšiemu horizontu hrobov, pod ním sa totiž nachádza ešte hrob č. 74 (Poulik 1957), pravdepodobne otvorí diskusiu o relatívnom i absolútnom datovaní tohto horizontu.
- ⁵ Autori pri opisoch tepaných gombíkov uvádzajú, okrem informácie o pozlátení aj informáciu o pôvodnom materiáli (bronz, striebro alebo meď). V tejto súvislosti N. Profantová upozorňuje na skutočnosť, že bez röntgeno-fluorescenčnej analýzy predmetu nie je možné presne zistiť pôvodný materiál pri pozlátených šperkoch. Z tohto dôvodu je vymedzená skupina pozlátených gombíkov. Za informáciu ďakujem N. Profantovej.
- ⁶ S tepanými gombíkmi s motívom pletenca sa naposledy podrobnejšie zaoberala N. Profantová, ktorá používa termín geometrický ornament (Profantová – Kavánová 2003, 74–76).
- ⁷ Vyobrazené sú tri exempláre v publikácii Velká Morava a počátky československé státnosti (Poulik – Chropovský 1985, tab. XIV).
- ⁸ Spolu s ďalšími typmi gombíkov máme v súčasnosti k dispozícii viac ako 60 hrobových celkov

s náušnicami a gombíkmi.

⁹ V odbornej literatúre prevládala názor, že staršie arabské mince boli len súčasťou pokladov s mladšími. S. Brather však preukázal, že niektoré poklady tvorené výlučne mincami z 8. storočia boli deponované na konci 8. storočia. Túto skutočnosť potvrdili aj dendrologické datovania (Brather 2003, pozn. č. 23, Tab. 1).

¹⁰ Chorvátski bádatelia datujú guľovité zlaté gombíky zdobené granuláciou, z hrobu pri kostole sv. Michala v Trilji pri Sinji do prvej polovice 9. storočia (Milošević 2000, 349–350).

¹¹ Podrobnejšie k problematike interpretácie gombíkov bude publikovaný samostatný text (Chorvátová, v tlači).

LITERATÚRA

Anoškinová 1996 – V. Anoškinová: Identifikácia orientálnych motívov vo veľkomoravskom umení na príklade analýzy ornito-animálnej výzdoby. In: *ARS* 2–3, 1995, s. 124–138.

Benda 1963 – K. Benda: Stříbrný terč se sokolníkem ze Starého Města u Uherského Hradiště. In: *Pam. Arch.* 54, č. 1, s. 41–65.

Bureš 1964 – J. Bureš: Islamská ornamentika ze Skalice. In: *Sborník filozofické fakulty Univerzity Komenského* 15, *Musaica* 4, s. 44–62.

Brather 1996/1997 – S. Brather: Frühmittelalterliche Dirham-Schatzfunde in Europa. Probleme ihrer wirtschaftsgeschichtlichen Interpretation aus archäologischer Perspektive. In: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 23/24, 1995/96 (1997), s. 73–153.

Brather 2003 – S. Brather: Lindsfarne 793 als Beginn der Wikingerzeit? Kulturentwicklung und Ereignisgeschichte im Vergleich. In: *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 31, s. 39–60.

Cibulka 1950 – J. Cibulka: Velkomoravské kostely, objevené r. 1949 ve Starém Městě. Praha. (Přednáška zo dňa 3. marca 1950 v Prahe, rozmnožená ako rukopis).

Dostál 1966 – B. Dostál: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.

Dostál 1990 – B. Dostál: Několik poznámek k objevu prvních velkomoravských kostelů ve Starém Městě. In: *Staroměstská výročí*. Brno, s. 35–42.

Eisner 1956 – J. Eisner: Recenzia: Vilém Hrubý, Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. *Monumenta archaeologica* III, Praha 1955. *Pam. Arch.*, 47, č. 1, s. 187–189.

Friesinger 1971–1974 – H. Friesinger: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der prähistorischen Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften XV–XVI, Wien.

Galuška 1996 – L. Galuška: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.

Hampel 1902 – J. Hampel: Régiségék a honfoglalás koráboól. In: *Arch. Ért.* 22, s. 296–316.

Hampel 1905 – J. Hampel: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig 1905.

Hrubý 1955a – V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha.

Hrubý 1955b – V. Hrubý: Základy kostela na staroslovanském pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“. In: *Pam. Arch.* 46, s. 265–299.

Hunka 2002 – J. Hunka: Bronzový fals z konca 8. storočia z Bratislavy. *Slov. Num.* 16, s. 188–190.

Hunka 2007 – J. Hunka: Nálezy arabských mincí z 8. – 14. storočia na Slovensku a ich možná historicko-numizmatická interpretácia. In: *Zbor. SNM – Archeológia, Supplementum* 2, Bratislava, s. 153–157.

Gerát v tlači – I. Gerát a kol: Dejiny obrazov. Bratislava 2008, v tlači.

Charvát 1998 – P. Charvát: Dálkový obchod v raně středověké Evropě (7. – 10. století). Brno.

Chorvátová 2004 – H. Chorvátová: K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách. In: *Acta historica neosoliensia* 7, s. 199–235.

Chorvátová 2007 – H. Chorvátová: Horizonty byzantsko-orientálneho šperku na tzv. veľkomoravských pohrebiskách. In: *Zbor. SNM – Archeológia, Supplementum* 2, Bratislava 2007, 83–99.

Chorvátová, v tlači – H. Chorvátová: K problému terminológie a interpretácie guľovitých príveskov – veľkomoravských gombíkov. *Studia Mediaevalia Pragensia* VIII.

- Justová 1990* – J. Justová: Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Slovanská archeologie k jeho osídlení v 6. – 11. století. Praha.
- Kalousek 1971* – F. Kalousek: Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Brno.
- Karaman 1921* – Lj. Karaman: Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja, Vjesnik za arhaeologiu i historiu dalmatinsku 44, 1921.
- Klanica 1970* – Z. Klanica: Velkomoravský gombík. In: Arch. Rozhledy 22, s. 421–445.
- Klein-Pfeuffer 1993* – M. Klein-Pfeuffer: Merowingerzeitliche Fibeln und Anhänger aus Pressblech. Marburg.
- Korošec 1950* – J. Korošec: Staroslovanske grobišče na ptujskem Gradu. Ljubljana.
- Lutovský 1996* – M. Lutovský: Kolínský knížecí hrob: ad fontes. Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie, 48 (1994), č. 3–4, s. 37–76.
- Milošević 2000* – A. Milošević: Hrvati i Karolinzi. Katalog. Split.
- Mesterházy 1999* – K. Mesterházy: Großmährische Zierknöpfe in altungarischen Grabfunden. In: A. Avenrius – Z. Ševčíková: Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty (Zborník k životnému jubileu Tatiany Štefanovičovej). Bratislava, s. 223–249.
- Niederle 1930* – L. Niederle: Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV. – X. století. Praha.
- Pataky 1939* – V. Pataky: A hevesi honfoglaláskori női sírlelet. (Der Grabfund von Hévécs aus der Landnahmezeit). Folia archaeologica I-II, s. 200–203, 207–208.
- Pavlovičová 1996* – E. Pavlovičová: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí. Slov. Arch. 44-1, s. 95–153.
- Pernoudová 2002* – R. Pernoudová: Žena v době katedrál. Praha.
- Poulik 1948* – J. Poulik: Staroslovanská Morava. Praha.
- Poulik 1948–1950* – J. Poulik: Jižní Morava země dávných Slovanů. Brno.
- Poulik 1950* – J. Poulik: Výsledky výzkumu na staroslovanském pohřebišti u Dolních Věstonic. Arch. Rozhledy 2, s. 22–31.
- Poulik 1957* – J. Poulik: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic. Pam. Arch. 48, s. 241–388.
- Poulik 1963* – J. Poulik: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- Poulik 1975* – J. Poulik: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Poulik 1985* – J. Poulik: Svědectví výzkumů a pramenů archeologických o Velké Moravě. In: J. Poulik – B. Chropovský a kol. 1985: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha – Bratislava, s. 9–80.
- Profantová 1996* – N. Profantová: To central Asia and beyond: Oriental motifs in the applied arts of the late Avar and Great Moravian epochs (8th – 9th century). In: P. Charvát – J. Prosecký (Eds.): Ibrahim ibn Ya' qub at Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A. D. Praha, s. 26–36.
- Profantová – Kavánová 2003* – N. Profantová – B. Kavánová: Mikulčice. Pohřebiště u 6. a 12. kostela. Brno.
- Schránil 1925* – J. Schráníl: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku. Obzor prehistorický - Niederlův sborník 4, s. 160–193.
- Schráníl 1928* – J. Schráníl: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin – Leipzig.
- Sláma 1957* – J. Sláma: K chronologické průkaznosti náušnice s několikanásobnou esovitou smyčkou. Arch. Rozhledy 9, s. 250–267.
- Sláma 1977* – J. Sláma: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. Praha.
- Smetánka 1994* – Z. Smetánka: Příspěvek ke studiu karolinského vlivu na velkomoravský šperk v Čechách a na Moravě. Praehistorica 21, s. 105–115.
- Staňa 2006* – Č. Staňa: Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě a Rajhradcích. Katalog. Brno.
- Staššíková-Štukovská 1996* – D. Staššíková-Štukovská: Problematika vybraných typů veligradských (byzantsko-orienálnych) náušnic Velkej Moravy z pohľadu doterajších výsledkov výskumu v Borovciach. In: Svätopluk 894–1994. Nitra, s. 197–206.

- Stroh 1954* – A. Stroh: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Kallmünz/Opf.
- Szőke 1992* – B. M. Szőke: Die Karolingerzeit im unteren Zalatál. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I-II und Zalaszarbar-Dezsősziget. Antaeus 21, Budapest.
- Šolle 1966* – M. Šolle: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- Štefanovičová a kol. 1993* – T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava.
- Točík 1992* – A. Točík: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7. – 14. storočí. Štud. Zvesti AÚ SAV 28, s. 5–248.
- Ungermaň 2005* – Š. Ungermaň: Ženský šperk staršieho velkomoravského horizontu. Arch. Rozhledy 57, s. 707–749.
- Žeravica 1985/1986* – Z. Žeravica: Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša. In: Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu (Archeologija) 40/41, s. 1–230.
- Zástěrová 1992* – B. Zástěrová: Dějiny Byzance. Praha.

KNÖPFE MIT TREIBVERZIERUNG

HANA CHORVÁTOVÁ

In der Sachkultur unserer Vorfahren findet man eine ausgeprägte Art von Schmuck aus Metall oder Glas, die in heutiger Wissenschaft als *Knöpfe* genannt wird.¹ Von den Metallknöpfen tritt deutlich eine Gruppe hervor, die sich von den anderen nicht nur durch die Quantität, sondern vor allem durch die Herstellungs- und Verzierungstechnik unterscheidet. Die Knöpfe entstanden indem man dünnes Kupfer- oder Silberblech in eine Holz- oder Harzform getrieben hat und danach wurden sie mit speziellen Geräten – Punzstempeln verziert. Die meisten Exemplare stammen aus Gräberfeldern in Südmähren, aus Fundstellen wie Staré Město, Břeclav-Pohansko oder Mikulčice. Eine relativ reiche Kollektion von getriebenen Knöpfen stammt aus Böhmen (Prager Burg, Kolín, Kouřim, Kačice, Budeč-Zákolany, Levý Hradec-Žalov) und vereinzelt erscheinen sie auch an Fundorten in der Südwestslowakei (Bratislava, Nitra, Ducové, Mudroňovo, Bíňa, Borovce). Außerhalb der ehemaligen Tschechoslowakei sind die kugelförmigen Anhänger mit Treibverzierung aus Ungarn, Bayern, Slowenien und Bosnien und Herzegowina bekannt.

Einige neue Münzfunde und die Veröffentlichung von bisher unpublizierten Materialien öffnen neue Fragen hinsichtlich der Datierung und Herkunft von getriebenen Knöpfen. Im vorgelegten Beitrag versuchen wir die bisherige Kenntnis von getriebenen Knöpfen zusammenzufassen und neue Überlegungen über deren Chronologie und Herkunft vorzustellen. Die Ansichten von Archäologen auf die Datierung der getriebenen Knöpfe änderten sich im Laufe des Jahrhunderts mit anwachsender Zahl von weiteren Funden und den daraus folgenden Erkenntnissen. Vor dem Zweiten Weltkrieg waren die getriebenen Knöpfe anhand der gefundenen arabischen Münzen aus dem 10. Jahrhundert ins 10. bis 11. Jahrhundert datiert. Eine Ausnahme war bloß L. Niederle, der sie bereits ins 9. Jahrhundert eingesetzt hat. Die Ausgrabungen nach dem Zweiten Weltkrieg brachten neue Fundumstände, die den Forschern weitere Impulse für die Lösung von chronologischen Fragen der getriebenen Knöpfe geliefert haben. Dank neuen Funden fingen die Forscher über die Datierung der getriebenen Knöpfe in den letzten Drittel des 9. und vor allem ins 10. Jahrhundert nachzudenken. Die Kunsthistoriker dagegen, auf Grund der Analyse von Motiven und Verzierungstechnik der getriebenen Knöpfe, erwogen deren Vorkommen bereits in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts. Später

wurden die getriebenen Knöpfe zu Denkmälern des sog. Blatnica-Mikulčicer Horizonts eingeordnet und dadurch hat sich auch deren Datierung in die erste Hälfte des 9. Jahrhunderts verschoben. Da die Gräber mit Sporen des Blatnica-Mikulčicer Horizonts nicht zu den relativ ältesten gehören, eröffnet sich vermutlich die Frage der absoluten Datierung von dem genannten Horizont. Getriebene Knöpfe befinden sich vor allem in Gräbern mit Schmuck und diese wurden zum Ausgangspunkt der Verarbeitung von getriebenen Knöpfen. Der Vergleich zwischen einzelnen Grabeinheiten mit Schmuck aus den erwähnten Gräberfeldern brachte interessante Feststellungen. Nicht nur gegenseitige Kombinationen von einigen Typen von Ohrringen mit getriebenen Knöpfen wurden nachgewiesen, sondern auch die Erscheinung wurde bestätigt, dass sich andere Typen von Ohrringen mit getriebenen Knöpfen gegenseitig ausscheiden. Getriebene Knöpfe fehlen bisher in Grabeinheiten mit Ohrringen mit Verzierung am oberen Bogen und mit halbmondförmigen Ohrringen. Diese Ohrringe kann man auf Grund der bisherigen Kenntnis zu den ältesten Typen von byzantinischen Ohrringen reihen, die auf sog. großmährischen Gräberfeldern zu erscheinen begannen. Die Anwesenheit von getriebenen Knöpfen in Grabverbänden deutet einen Wandel an, der sich auch in einer Veränderung der Kollektionen von Ohrringen äußert. Zusammen mit getriebenen Knöpfen beginnen einige Varianten von Körbchen- und Bommelohrringen zu erscheinen. Die ältesten Motive auf getriebenen Knöpfen sind vermutlich: Vögelchen, Rosette, einfache Palmette, Flechtband und Schleife. Diese Motive erschienen in einer Kombination mit Ohrringen (Ohrringe mit einfacher und dornenförmiger Traube und sog. säulenförmige Ohrringe), die unter den ältesten Typen von Ohrringen auf großmährischen Gräberfeldern vorgekommen sind. Das Motiv einer Doppelpalmette und Palmette in herzförmigem Mäander fand man am meisten auf Knöpfen in Grabverbänden mit Bommel- und Körbchenohrringen. Bei diesen Ziermotiven kommen öfter die Exemplare aus Silber und ohne Vergoldung vor. Das einfache Palmettenmotiv überlebt dann bis zur jüngeren Periode.

Die Kunsthistoriker haben offensichtlich überzeugend auf orientalische Kunst als die Ursprungsquelle der Verzierung und der Motive auf getriebenen Knöpfen hingewiesen. Das intensive Vorkommen von den Knöpfen in Böhmen, Mähren und in der Slowakei, wobei die ältesten Exemplare aus Südmähren stammen, deutet an, dass die getriebenen Knöpfe von Handwerkern aus islamischem Kulturkreis direkt auf dem Gebiet Südmährens nach Geschmack und Wunsch der heimischen Nobilität gefertigt wurden. Dabei verwendeten die Hersteller ihre eigenen dekorativen Motive, die sie der kugeligen Form angepasst haben. Indirekt bestätigt diese Annahme auch die ornithologische Analyse von charakteristischen typologischen Merkmalen der abgebildeten Vögel. Die ausführliche Analyse von einzelnen Vögeln dargestellt auf getriebenen Knöpfen erwies, dass man örtliche Vogelarten abgebildet hat, wie Großstrappe, Rohrdommel, Pfau und Adler. Die neuesten Erkenntnisse deuten an, dass die getriebenen Knöpfe an der Wende vom 8. zum 9. Jahrhundert zu einem Bestandteil der Sachkultur der Mährer werden und bis zur ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts überleben.

¹ In der vorliegenden Studie knüpfe ich an Feststellungen an, die ich dank der ausführlichen Analyse der Gräber mit Schmuck und Sporen auf dem Gräberfeld in Staré Město „Na valách“ gewonnen habe und gleichzeitig auch an die Ergebnisse der Inventaranalyse der Gräber mit Schmuck aus den bisher publizierten sog. grossmährischen Gräberfeldern (2004, 2007).